

Клименко А. В.
засл. економіст АРК
Інститут чорноморських стратегічних досліджень;
Хлобистов Є. В.
д-р. екон. наук, проф.,
декан факультету природничих наук
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
Експертна мережа Міжнародної Кримської платформи)
ORCID: 0000-0002-9983-9062

ВИКЛИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ КРИЗЬ СЦЕНАРІЇ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

З кінця лютого 2022 року Україна і Світ змінилися безповоротно. Нині немає жодних підстав очікувати, що по завершенню війни, яку підступно і не спровоковано розпочала росія під виглядом так званої «спеціальної воєнної операції», світ матиме надійні запобіжними повторення агресії росії проти будь-якої держави і ми, українці, повернемось до довоєнного життя. Однак, всі війни завершуються. Ми впевнені, що єдиним варіантом завершення війни є наша Перемога, яка дозволить зберегти державність та національну ідентичність в політичному вимірі, а також будуть підстави очікувати на довгий і стабільний мир на наших кордонах. Це в теорії. А як буде реалізовуватись наша Перемога, зараз важко сказати. У нас є однозначні здобутки – Україна зберегла державність та політичну самостійність. У нас є позитивні очікування стосовно майбутнього, однак, саме за якими сценаріями буде реалізовуватись майбутнє, ми спробуємо визначитися.

Розглянемо два сценарії розвитку і завершення війни.

Перший сценарій полягає у відсутності формальних ознак перемоги і нашої неможливості об'єктивно заявити, що завершення бойових дій є основною і єдиною ознакою Перемоги. Варіант реалізації першого сценарію – довга війна.

Довга війна. Давайте розглянемо варіант довгої війни, яка може і не завершитись визнаною обома сторонами Перемогою. Суто формально. Як Корейська війна, яка не завершилась мирною угодою, а лише тимчасовим перемир'ям, що триває і донині. Однак, по факту, вже понад півстоліття на Корейському півострові мир. У чим полягає сутність такого варіанту. Зазначимо, що нині наш супротивник фактично збудував військову економіку, яка за певних обставин може функціонувати у реальному часі нескінченно довго (попри, можливе, поступове зниження рівня життя населення).

Росія налагодила логістику постачання критично важливих комплектуючих для поновлення зброї, що, крім ракет середнього радіуса дії, має технічні можливості для їх запуску далеко від театру військових дій.

Отже при готовності суспільства виносити певні тяготи війни, а для мешканців великих міст взагалі нічого не зміниться, окрім певних обмежень для поїздок за кордон, така ситуація може тривати роками. У росії немає сьогодні ані цілком конкретної, однозначної мети продовження війни, як і немає економічних підстав цю війну скоріше завершувати. Тож, ситуація виглядає так, що росія навмисно йде шляхом довготривалої війни, яка може завершитися повним знекровленням України – і в економічному, і в соціальному, і, нарешті, у військовому сенсі, бо нині для війни зразка минулого століття у наших партнерів просто не вистачає потужностей. Тож, війна може прийти до певної паузи, яка не буде мати жодного юридичного оформлення і може заморозити ситуацію з тимчасово окупованими територіями на довгий період. Держави Центральної та Східної Європи будуть вичікувати завершення військових дій, але не долучатимуться до війни через економічну зацікавленість у співпраці з державою-агресором і відсутності дієвих механізмів в ЄС і НАТО щодо підтримки протистояння України у довгій війні.

Є чимало причин вважати, що час почав грати не на нашу користь – ми не розбудували мілітарну економіку, нам зараз важко оцінити, якими трудовими ресурсами ми можемо управляти, у нас величезна міграція працездатного населення, ефекти від якої посилюються новим розподілом центрів економічної активності. Так, фактично йдеться про нову економіко-географічну картину України, що має сьогодні всі ознаки сформованих територіальних комплексів, які визначаються безпековими і логістичними можливостями. Тож, центр ділового тяжіння перемістився на Захід України, а традиційно промислово розвинуті Схід та Південь втратили свій потенціал, і, скоріш за все, надовго. Наприклад, в місті Херсон до повномасштабного вторгнення проживало понад 220 тис мешканців, а нині, за оцінками незалежних експертів, населення міста, без врахування військовослужбовців та силовиків, ледь досягає 20 тис., тобто, відбулось його скорочення в 10! разів. Подивимось на зруйновану промисловість та інфраструктуру, чи є у нас впевненість, що саме за цими напрямками промислового

розвитку є сенс відроджувати економіку, з урахуванням всіх реальностей демографічного, професійного та безпекового характеру.

Нова економічна регіональна дійсність буде спиратись на розвинутий Захід, аграрний Південь, і занепадаючий Схід. З часом ця тенденція стане очевидною. Попри те, що чимало мешканців Харкова щиро вважають, що місто має отримати розвиток після війни, кордон з росією нікуди не подінеться, і небезпека обстрілів чи іншого загострення буде зберігатись. В такому разі виникає питання доцільності та привабливості інвестицій, наприклад, в економіку Харкова, якщо більш привабливо виглядають Львів чи Ужгород?

І, головне питання, у нас сьогодні жаклива диспропорція між працюючим працездатним населенням і пенсіонерами. Небезпека полягає в тому, що прогнати одного пенсіонера незабаром стане непосильним тягарем, коли на 1 працюючого в реальному секторі економіки буде припадати 2-3 пенсіонера. При тому, що зовнішні запозичення чи допомога не будуть мати постійного характеру, уряд буде вимушений піти на непопулярні кроки, в результаті яких мільйони громадян опиняться на межі фізіологічного виживання.

Перемогою у визвольній війні з росією на теренах суспільних очікувань є такий стан речей, коли ми відновлюємо територіальну цілісність та правовий контроль над міжнародно визнаними кордонами України та через міжнародні угоди забезпечуємо неможливість продовження з боку держави-агресора бойових дій в прямій чи гібридній формі. Однак, саме така форма і зміст перемоги має чимало варіантів та поки є вельми складною щодо її досягнення. І ось чому.

Виклик недосягнення кордонів. Наше просування залежить від допомоги наших партнерів та спроможності росії розбудувати мілітарну економіку та обходити санкції. Поки росія має певні успіхи по цих напрямках.

За інформацією ЗМІ виробництво БПЛА в росії з лютого 2022 року збільшилося в 50! разів, підприємства ВПК працюють в три зміни 24/7, тож, випуск озброєнь триває і у відносних показниках з початку повномасштабного вторгнення, скоріш за все, збільшується. Тож, при відсутності явних успіхів на фронті (а ми за рік майже не просунулися в напрямі звільнення окупованих територій, а якщо взяти до уваги, які ресурси та жертви супроводжують кожний кілометр відвоєнованої території, та найбільший в світі обсяг замінованих територій) то такий варіант є цілком ймовірним. Тоді перед нами буде стояти важкий виклик перемир'я з фактичною втратою територій і невизначеним статусом репарацій (росія не визнає поразки і не бере на себе відповідальність за заподіяну шкоду).

Виклик досягнення кордонів 1991 року без перемир'я або угоди з агресором. Суть цього виклика – у формальному досягненню територіальних цілей, а відсутність визнання росією будь-якою відповідальності чи мирної угоди (росія пояснює це «жестом доброї волі» з обіцянкою «повернутися до ісконно російських територій»).

Ми опиняємось під обстрілами, частина з яких досягає успіхів, продовжується руйнація економіки тощо. В цій ситуації ми можемо опинитися під скороченням допомоги і є ризик домовленостей про припинення вогню не на наших умовах або взагалі такої домовленості не буде і ми роками будемо намагатися витратити ресурси на проти-повітряну оборону та відновлення зруйнованих об'єктів. Відповідно, криза інвестиційної активності і відсутність у держави можливості виступати інвестором. Тож, занепад, зниження рівня життя, посилення міграції. За цим умов до влади в Україні може прийти авторитарний лідер з «простими рішеннями». Далі – дистанціювання від євроінтеграції, зубожіння тощо.

Виклик руйнацій. Ми досягаємо бажаних цілей, але маємо шалену руйнацію економіки, екологічні та техногенні проблеми, неможливість використовувати у господарських цілях до 30% території, в результаті шалених боргових зобов'язань (вже нині борг України наближається до 200 млрд. дол., за даними НБУ валовий зовнішній борг на кінець 2023 року перевищив 161 млрд. дол. [1]) наші партнери пропонують нам форму економічної діяльності, яка по суті, перетворює нам на сировинний придаток Європи з неможливістю ефективного розвитку. І знов маємо небезпеки авторитаризму, міграції, зубожіння тощо. Плюс до мирного життя повертаються мільйони людей, фізично або психічно скалічені війною. Це посилює напруження в суспільстві і спонукає до «простих рішень». Особливий виклик – екологічні проблеми та проблеми забезпечення базових потреб життєдіяльності.

За час повільного вирішення цих викликів (водопостачання та водовідведення, працевлаштування, руйнація житлового фонду, засмічення території, мінування та вибухонебезпека) посилюється внутрішня міграція, міста мають додаткове навантаження та великі території знелюднюються.

Виклик соціального навантаження. Завершення війни буде сприйматися численними групами населення як повернення до мирного життя та достойних соціальних виплат та можливостей, а на це фізично не буде ресурсів. Після перемоги у нас катастрофічно скоротиться трудовий потенціал – кількість працездатного населення, відбудеться підвищення рівня соціальної напруги через неможливість підтримувати для численних верств населення прийнятний рівень життя. Який буде гіршим, ніж під час бойових дій.

Виклик урядування. Цей виклик пов'язаний з дефіцитом кадрів, які готові та можуть працювати на деокупованих територіях і впроваджувати політику національної безпеки та єдності, водночас, не бути вразливими до корупційної діяльності. Це важка задача, бо високі оклади урядовцям платити буде не можливо. До того інфляція буде знецінювати купівельну спроможність. Не буде можливостей забезпечити для Криму, наприклад, 40 000 службовців, які згодяться працювати в Криму, а потім не скористаються першою можливістю, щоб повернутися. Бо реальність буде не відповідати очікуванням.

Після завершення бойових дій і виходу на державні кордони, або погодження уряду України відтермінувати вихід на державні кордони, є небезпека суттєвого перегляду форм і методів допомоги, і соціальна складова, фінансування бюджетної сфери буде вразливою складовою збалансування витрат і надходжень.

Міжнародні взаємини і політика. Наші партнери мають визначитися щодо повоєнних гарантій безпеки в Європі і, зокрема, гарантій для України, але ніхто і ніщо не зобов'язує їх визначитися у якійсь певний термін. Час не визначення може тривати роками, а це може стати величезною загрозою для економіки, суспільних процесів, посилювати загострення повоєнних проблем.

Окремий блок проблем пов'язаний зі станом деокупованих територій. Ми не маємо ніякого реального шляху деокупації, наприклад, Криму, який би не був військовим, з різною інтенсивністю військових дій і з різними наслідками їх. Зруйновані об'єкти критичної інфраструктури, житловий сектор, виробничі потужності, ускладнення логістики – все це особливі виклики, які потребують аналітичного усвідомлення і сценарного планування.

При деокупації Криму, з урахуванням специфіки розташування та шляхів забезпечення півострова базовими послугами життєдіяльності, можуть виникнути загрози, що потребуватимуть оперативного вирішення у вкрай стиснуті часові рамки.

Чи можна нині оцінити певні ризики, зокрема, щодо стану довкілля і природних ресурсів, які ми спостерігаємо в Криму? Так.

Попри те, що стан довкілля Криму важко коректно оцінити, однак за роки анексії відбулися кардинальні і безповоротні зміни в екосистемах. Практичне знищення Опукського заповідника в результаті мілітарної діяльності, масова вирубка дерев та чагарників під час будівництва траси Таврида, намагання вирішити проблеми водозабезпечення через хаотичне буріння та нераціональне використання підземних вод і багато чого ще. Все це говорить про величезні збитки і відсутність механізмів обґрунтувати їх компенсацію.

Північна частина акваторії Чорного моря та акваторія Азовського моря з 2022 року знаходиться поза будь-яким екологічним контролем, ситуація з повномасштабним вторгненням показала повну імпотентність будь-яких міжнародних екологічних організацій та угод. Це означає, що світова система міжнародних договорів та угод, починаючи з ООН і до низу, потребує зміни. Вдосконалення чи перезавантаження існуючих міжнародних інститутів не можливе.

У той же час, екологічні загрози деокупації та перших кроків реінтеграції пов'язані з енерго- та водопостачанням, санітарією, поводженням з побутовими відходами тощо. Саме ці загрози формують цілий спектр можливих проблем, які будуть потребувати оперативного вирішення за допомогою спеціального обладнання, фахівців з ремонту та монтажу, доставки, місць зберігання такого обладнання до початку деокупації тощо. Друге коло проблем пов'язано з оперативним визначенням стану довкілля, зокрема, проведення лабораторних обстежень, наявністю відповідних фахівців, доступу до знімків дистанційного зондування та спостереження.

Отже, вже сьогодні необхідно розробляти не стільки стратегічні плани усвідомлення завершення війни, а і багатоваріантне реагування та оперативне вирішення тих проблем, з якими керівництво України та її збройні сили стикнуться одразу після деокупації. Задачі експертного співтовариства полягають у передбаченні цих загроз, механізмів реагування на них з визначенням шляхів їх ідентифікації, з рекомендаціями до подальшого вирішення чи запобігання. Ці задачі мають стати частиною державної політики з деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, яку треба формувати і реалізовувати вже зараз. Наближення до повернення України до її міжнародно визнаних кордонів може відбуватися досить швидко і час такого наближення майже неможливо спрогнозувати.

Список використаних джерел

1. Динаміка зовнішнього державного боргу і валового зовнішнього боргу (ВЗБ) України з 2009 по 2024 рр. (млн. дол. США) // Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/foreign/> (дата звернення: 26.03.2024).